

Wójcik, Zbigniew J.

"Gieologia w Akademii nauk (ot Łomonosowa do Karpinskiego)", W. W. Tichomirow, Moskwa 1979 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 25/3, 645-647

1980

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

biblioteki nie tylko ze względów merytorycznych ale i estetycznych. Tym chętniej sięgnie po nie każdy zajmujący się sprawami niemieckiej nauki w bieżącym stuleciu, każdy badający intelektualne środowisko Berlina. Jest to dla tego kręgu nieodzowna lektura, kompendium wiedzy, obok którego nie można przejść obojętnie.

Ryszard Ergetowski
(Wrocław)

W. W. Tichomirow: *Geologia w Akademii nauk (ot Lomonosowa do Karpinskiego)*. „Oczerki po historii geologicznych znanj” wyp. 20. Wyd. „Nauka”. Moskwa 1979, 296 s. ilustr. bibliografia na końcu, indeks nazwisk,

W informacji o zawartości książki czytamy: „W monografii przedstawiono przegląd badań geologicznych, prowadzonych przez Akademię Nauk w okresie 200-lecia jej istnienia. Pokazano wkład wybitnych rosyjskich uczonych w ojczystą i światową naukę geologiczną oraz przeanalizowano znaczenie poznawcze ważniejszych prac. Książka zawiera bibliografię opracowań rosyjskich geologów, przegląd wykorzystanych kompendiów historycznych oraz indeks nazwisk, z krótkimi biograficznymi komentarzami”.

Treść książki dotyczy badań geologicznych w Rosji od 1724 r. (data ukazania cesarskiego o ustanowieniu Akademii Nauk) do 1917 r. (data Rewolucji Październikowej). Materiały zostały ujęte chronologicznie: okres pierwszy obejmuje lata 1724—1825; drugi — 1825—1882; trzeci — 1882—1917. Wyodrębnienie tych okresów ma swe uzasadnienie. Pierwszy okres nazwany został epoką wielkich wypraw akademickich, drugi — epoką formowania się biostratygrafii oraz rozwoju mineralogii opisowej, a trzeci — epoką historyzmu w geologii oraz oparcia się w naukach przyrodniczych na metodach ścisłych. Niektóre daty, jak choćby rok 1882 odnotowują powstanie specjalnych instytucji (w tym przypadku Komitetu Geologicznego w Petersburgu), które świadczyły — moim zdaniem — o kryzysie uprawiania nauk geologicznych w Akademii Nauk i próbach pokonania tego kryzysu przez powołanie do życia organizacji, która mogłaby sprostać rozwojowi nauki współczesnej oraz zapotrzebowaniu na nowe złoża kopalin.

W poszczególnych okresach autor zastosował podział podporządkowany głównym kierunkom nauk geologicznych, używając nazw współczesnych (np. stratygrafia, tektonika, litologia, geochemia), co zwłaszcza w przypadku okresu pierwszego jest niezbyt ścisłe. W tym bowiem czasie wszystkie ekspedycje miały zazwyczaj charakter kompleksowy (początkowo interesowała badaczy w ogóle historia naturalna) i taki ich opis bez wątplenia oddawałby bardziej precyzyjnie istotę poznania przyrodniczego imperium rosyjskiego, a w tym także badań wielu elementów geologicznych. W ostatnim okresie (w którym zresztą wyróżniono nawet rozdział „Historia, metodologia nauk i popularyzacja wiedzy geologicznej”) podział taki jest już w pełni uzasadniony.

Nie sposób streścić poszczególnych rozdziałów. Dlatego podaję na ten temat tylko pewne informacje, zaopatrując je we własne refleksje. Wielkie ekspedycje XVIII w. S.P. Pallas, J. Jmelina, studia badawcze J. G. Lehmana oraz J. G. Georgiego — że wymienię tylko niektórych, rozślały bogactwa przyrodnicze europejskiej i azjatyckiej części Rosji. Mniejsze znaczenie miały badania M. Lomonosowa — niewątpliwie wybitnego naturalisty, ale pochłoniętego w dużym stopniu działalnością organizacyjną. Stąd znajomość jego badań w innych krajach była minimalna.

W okresie drugim autor poświęcił również wiele uwagi ekspedycjom badawczym. Znane są szczególnie wyprawy badawcze dorpatczyka K. E. v. Baera, byłego profesora z Wilna E. K. Eichwalda, ale także i licznych Niemców zatrudnionych przez Akademię Nauk (m.in. H. Abicha, C. B. v. Cotty, G. Helmersona, A. T. Middendorfa). Wtedy również zaczęła się już tworzyć rodzima kadra geologów. Myślę przede wszystkim o A. Karpińskim (wywodzącym się z rodziny polskiej); A. A. Inostrancewie i innych. Rzecz zrozumiała, że i w tym okresie ekspedycje odgrywały doniosłą rolę; specyfiką geologii jest właśnie to, iż wszelki

postęp zależy w dużym stopniu od badań terenowych. Bez wątplenia jednak cały ten okres charakteryzował się przede wszystkim rozwojem badań biostratygraficznych. One to warunkowały powstanie samodzielnych kierunków: stratygrafii, paleogeografii, nowoczesnej tektoniki i w dużym stopniu miały także istotny wpływ na właściwe rozpoznanie warunków kształtowania się złóż kopalin użytecznych.

Trzeci okres był w pewnym stopniu próbą scalenia nagromadzonego wcześniej materiału analitycznego oraz przedstawienia go na mapach geologicznych, do których wykonywania został powołany Komitet Geologiczny. W tym czasie wypełniano nadal białe plamy na mapie Rosji (m.in. słynne ekspedycje F. N. Czernyszewa, J. Czerskiego, F. Szmida, W. A. Obruczewa, A. Karpińskiego). Zaznaczył się jednak — i może jest to z punktu widzenia nauki światowej ważniejsze — znaczy postęp badań teoretycznych. Myślę m.in. o studiach petrograficznych Inostrancewa, mineralogicznych — E. S. Fiodorowa, krystalograficznych — G. Wulfa, paleontologicznych — W. Kowalewskiego, geochemicznych — W. I. Wiernadskiego. Jest to już konsekwencja bardzo intensywnych badań na całym terytorium imperium. Badaniom tym Akademia patronowała w większym niż uprzednio stopniu. Część wybitnych uczonych przetrwała wojnę domową i w latach władzy radzieckiej przyczyniła się znacznie do rozpoznania geologicznego Kraju Rad.

Jak podkreślono, autor zamierzał przedstawić przegląd dokonań geologów w Akademii Nauk w okresie niemal 200-lecia istnienia tej instytucji. Jest to, rzecz zrozumiała, obraz w pewnym stopniu jednostronny. Badania geologiczne prowadziły bowiem odpowiednie departamenty różnych ministerstw, uczelnie, placówki usługowe, itp. W specjalnych warunkach uprawiania nauki w Rosji Akademia Nauk pozostawała jednak wiodącą placówką badawczą. Również z tych względów książka W. Tichomirowa jest rodzajem syntezy prac z pierwszego okresu nowoczesnej geologii obejmującej swymi badaniami terytorium znajdujące się obecnie w Związku Radzieckim.

Rzecz zrozumiała, że skromny rozmiar książki pozwolił autorowi uwzględnić tylko najważniejsze osiągnięcia geologów zatrudnionych przez Akademię Nauk w Petersburgu. Informacje o badaniach prowadzonych prywatnie — nawet wówczas, gdy zbiory zebrane podczas ekspedycji trafiały do muzeów akademickich — nie zostały w opracowaniu uwypuklone, przez co z obrazu tego wypadły badania A. Czekanowskiego, K. Wołosowicza, K. Bohdanowicza i innych.

Dla polskich historyków nauki książka W. W. Tichomirowa ma poważną wartość. Pozwala w dużym stopniu poznać warunki, w jakich działali wybitni geolodzy polscy, przebywając z wyboru lub na zesłaniu w różnych terenach imperium Rosji. Zresztą ważne są nie tylko oceny badań J. Czerskiego — bodaj jedynego Polaka, któremu autor poświęcił więcej uwagi. Przecież już sam M. Łomonosow pracował, korzystając ze zbiorów, które Piotr I zakupił w 1716 r. w Gdańsku dla Kunstkamery w Petersburgu. Akademicy petersburscy, jak choćby J. J. Ferber czy J. G. Georgi, prowadzili badania skał występujących w Polsce. Inni także badali obszary poza Rosją, odwiedzali instytucje naukowe różnych krajów. Tak np. W. M. Siewiergin poznał różne polskie ośrodki badań naukowych, (w tym Uniwersytet Wileński), co miało istotne znaczenie dla wyboru kierunków prowadzonych badań.

Trzeba jednak zaznaczyć, że autor postawił sobie za zadanie przedstawienie istotnego wkładu geologów w poznanie kraju — członków bądź współpracowników Akademii Nauk w Petersburgu. Dlatego zajął się głównie analizą samych osiągnięć, dokumentowanych tylko publikacjami (i to z konieczności w wyborze). Powstała zatem monografia bardzo wartościowa, choć tylko fragmentarycznie ukazująca faktyczny stan badań nad geologią w Rosji. Zabrakło jednak krótkiego zarysu organizacji placówek geologicznych Akademii Nauk w omawianych okresach, a także całościowej oceny rozwoju nauk geologicznych w Rosji na tle ewolucji tych dyscyplin na świecie. Stąd czytelnik nie czuje się w pełni usatysfakcjonowany treścią tej monografii.

Mimo zastrzeżeń, dotyczących ujęcia dzieła w całości, życzyłbym sobie, by choć jedna z naszych instytucji geologicznych w Polsce miała podobną monografię. Mamy wprawdzie opracowania dotyczące dziejów geologii i paleontologii w różnych instytucjach Krakowa i Warszawy,

ale położono w nich nacisk głównie na organizacyjną stronę rozwoju poszczególnych placówek. Dlatego też książka W. W. Tichomirowa będzie z pewnością bardzo pomocna dla tych, którzy podejmą trud opracowywania dziejów nauk geologicznych w naszych instytucjach.

Zbigniew J. Wójcik
(Warszawa)

Mnogostronnie sotrudnicestwo Akademij Nauk socialisticzeskich stron. Sbornik statiej i dokumentow. Red. G. K. Skriabin. Moskwa 1978. Izdatielstwo „Nauka” 264 s.

Pod auspicjami Instytutu Historii Przyrodoznawstwa i Techniki Akademii Nauk ZSRR oraz Wydziału Współpracy Naukowej z Krajami Socjalistycznymi AN ZSRR ukazała się interesująca książka, zawierająca artykuły przeglądowe i podstawowe dokumenty dotyczące wielostronnej współpracy Akademii Nauk państw wspólnoty socjalistycznej.

Ujęta w formy wieloletnich umów dwustronna współpraca Akademii Nauk krajów socjalistycznych datuje się od 1958 r.¹. O współpracy naukowej można mówić, oczywiście, także w odniesieniu do okresu poprzedniego, przede wszystkim w kontekście szerszych porozumień — głównie o charakterze gospodarczym. Taki charakter miało wiele dokumentów przyjętych przez powstałą w 1949 r. Radę Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, która już na swej drugiej sesji zajęła się zagadnieniem współpracy naukowo-technicznej, powołując się na dotychczasowe doświadczenia ZSRR w kooperacji dwustronnej z państwami demokracji ludowej. Natomiast pierwsze porozumienie o współpracy wielostronnej pomiędzy Akademiami Nauk Bułgarii, Czechosłowacji, Kuby, Mongolii, NRD, Polski, Rumunii, Węgier i Związku Radzieckiego podpisano 15 grudnia 1971 r.². Zasadniczo data ta jest cezurą wyjściową prezentowanego tomu, w którym wykład doprowadzony został do roku 1977 włącznie. Napisałszy „zasadniczo”, bowiem prawie każdy z zamieszczonych w tomie artykułów, poświęconych wybranym aspektom współpracy wielostronnej, odwołuje się do faktów znacznie wcześniejszych. Ten okres nie zintytucjonalizowanej jeszcze współpracy wielostronnej — nie mającej oparcia w odpowiednim dokumencie — przypadł na lata sześćdziesiąte.

Pojawienie się na początku lat sześćdziesiątych koncepcji trwałej, wielostronnej współpracy państw socjalistycznych poprzez ścisłą kooperację ich Akademii Nauk związane było z ogólnym programem międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy. Skoordinowanie badań prowadzonych przez socjalistyczne Akademie Nauk w wybranych dziedzinach — których ilość miała ulegać zwiększeniu w miarę rozwoju tej formy współpracy, jak też ogólnego postępu w warunkach rewolucji naukowo-technicznej — przynieść miało zwiększenie ich efektywności, znacznie szybszy obieg informacji naukowej, sprzyjąc rozwojowi nowych gałęzi nauki oraz umożliwić lepsze wykorzystanie zasobów rzeczowych i potencjału ludzkiego. Koordynacja badań i przepływ informacji miały zapobiec dublowaniu badań, stymulować pogłębienie specjalizacji. Wielostronna współpraca Akademii Nauk w zakresie rozwijania i koordynacji badań podstawowych sprzyać miała określeniu kierunków i optymalnego tempa rozwoju nauki nie tylko w ramach poszczególnych Akademii, ale też całych środowisk krajów członkowskich RWPG³. Tak więc przypisać jej miała rola jeśli nie głównego, to w każdym razie jednego z kluczowych czynników w całości współpracy naukowo-technicznej krajów Rady. Żaden z dokumentów tezy tej wprost nie sformułował, niemniej — biorąc pod uwagę, że Akademie Nauk skupiają *gros* wybitnych naukowców i potencjału naukowo-badawczego, są odpowiedzialne bądź współodpowiedzialne za wytyczanie kierunków

¹ Por.: I.N. Kisielow: *Sotrudnicestwo Akadiemii Nauk SSSR s Akadiemiami Nauk stran-czenow SEW. 1957—1967*. Moskwa 1974; W. Krauze i T. Wujek: *Współpraca naukowa Polski Ludowej z zagranicą*. Warszawa 1974.

² W części trzeciej prezentowanego tomu dokument ten opublikowano in extenso (str. 213—222). Też: *Mnogostronnieje ekonomiceskoje sotrudnicestwo socialisticzeskich gosudarstw* (sbornik dokumentow). Izd. 2-e Moskwa 1972.

³ I.N. Kisielow. dz. cyt. s. 172.